

ગાય-મેંસોમાં વિચારણ સમયના અને નવજાત બચ્યાના રોગો અને અન્ય આકસ્મિક પરિસ્થિતી

માટી ખસી જવી (ગભીરાશય ભંશ) (પ્રોલેટ્સ)

મેલી (ઓર) ન પડવી (રીટેન્શન ઓફ પ્લેસેન્ટા)

બાવલા (આઉ)નો સોજો (મસ્ટાઈટિસ)

બચ્યામાં હુંટાની સારણગાંઠ (અંબિલીકલ હર્નિયા)

:: લેખકો ::

ડૉ. એન. પી. સરયેયા

સંશોધન વૈજ્ઞાનિક અને વડા

પ્રજનનશાસ્ત્ર સંશોધન એકમ (આર.બી.આર.યુ.)
વી.ડી.યુ., આ.કૃ.યુ., આણંદ

ડૉ. ડી. સી. પટેલ

પ્રાધ્યાપક અને વડા

પશુવિજ્ઞાન વિભાગ, બં.અ.કૃષ્ણ મહાવિદ્યાલય,
આ.કૃ.યુ., આણંદ

ડૉ. એસ. કે. રાવલ

પ્રાધ્યાપક અને વડા

મેડિસીન વિભાગ, વેટરીનરી કોલેજ, કા.યુ., આણંદ

નિર્ણયક :

વેટરીનરી મેડિસીન વિભાગ, વેટરીનરી કોલેજ, આણંદ

કલાઇમેટ યેન્જ વિભાગ, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર

અને

ગુજરાત ઉર્જા વિકાસ એજન્સી (GEDA), ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર

Climate Change Department
Government of Gujarat

પ્રસ્તાવના:

મોટાભાગના પશુ (ગાય, બેંસ)ના રોગો જવાણુઓ (બેકટેરિયા), વિષાણુઓ (વાયરસ), પરોપ જીવીઓ (પેરેસાયટ્સ) કે ફૂગ (ફંગસ)ને લીધે થતાં હોય છે. પરંતુ તેની અસર તાવ, તીલટી, જડા, અપયો, શાસમાં તકલીફ, ચૂમોનિયા, કમળો, સગર્ભી પશુનું તરવાઈ જવું, દૂધમાં ઘટાડો, બેચેની, બેભાન અવસ્થા અને મૃત્યુનું ના રૂપમાં જોવા મળે છે. આથી પશુપાલકને તાંત્રિક માહિતીને બદલે રોગોના ચિંહોના રૂપમાં માહિતી મળે તો વધારે ઉપયોગી થાય. તે ઉપરાંત કેટલાક રોગો વિયાજ સમયના તથા બચ્ચાના હોય છે. તો કેટલાક રોગો, આકસ્મિક અને શાલ્યકિયાને લગતા પણ હોય છે. આથી પ્રસ્તુત માહિતી, રોગો, તેના ચિંહો અને શક્ય પ્રાથમિક સારવારના રૂપમાં અત્રે આપવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે. જેથી વિવિધ રોગો વિષે પશુપાલકો સચેત રહે તથા તેને શક્ય હોય ત્યાં સુધી નિવારવાના પગલાઓ લઈ શકે. મોટા ભાગના રોગોનું ચોક્કસ નિદાન કે અલગીકરણ નિદાન અને સારવાર પશુચિકિત્સક મારફતે જ શક્ય બને છે, તે બાબત પશુપાલકોએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. મોટાભાગના રોગો સ્વધારા, યોગ્ય ખોરાક, માવજત અને સમયસરની ડોક્ટરી સારવારથી મહદુંદાંશે નિવારી શકાય છે.

સગર્ભાવસ્થા, વિયાજ સમયના અને વિયાજ બાદ ના રોગો

અ. નં.	રોગનું નામ/ કારણ	ચિંહો	ઉપચાર/ અટકાવવાના ઉપાયો/ ધરગણું ઉપયારો
(૧)	તરવાઈ જવું (કસુવાવડ) જવાણું, વિષાણું, પરોપજીવી જન્ય, ચેપી રોગ, આકસ્મિક પરિસ્થિતિ, વિષમ આબોહવા, ભૂખમરો વગેરે	સગર્ભી અવસ્થા કસમયે પૂરી થવી, કાચો ગર્ભ બહાર ઝેંકાય જવો, મેલી ના પડવી, તાવ, ચૂંક આવવી વગેરે	નકારાત્મક પરિબળો દૂર કરવા, યોગ્ય એન્ટિબાયોટિકના શરીર અને ગર્ભશય માં જરૂર મુજબ ઈજેક્શન આપવા, પૌષ્ટિક સમતોલ આધાર આપવો વગેરે.
(૨)	મારી ખસી જવી (ગર્ભશય ભંશ) સગર્ભાવસ્થામાં અથવા વિયાજ બાદ, ગર્ભશય બહાર આવી જવું. ગર્ભશયની આસપાસના સ્નાયુ શિથિલ હોવા. વધારે ચરબીયુક્ત શરીર હોવું. કેલિયમ જેવા તત્વો ની ખોરાક માં નુટી, ચેપી રોગ વગેરે	યોનિ, ગર્ભશય કે તેનો અગ્ર ભાગ વત્તાં –ઓછા પ્રમાણ માં બહાર આવી જવો. મળ- મૂત્ર વિસર્જનમાં તકલીફ થવી. ચૂંક આવવી, શોક લાગવો, મૂણું પણ થાય	ચિંહો મુજબ, મારી ખસેલો ભાગ પાછો મૂકવો, શેરી બાંધવી, પાછળનો ભાગ નિશેતન કરવો. એન્ટિબાયોટિક તથા દુખાવાના અને વિટામિન- કેલિયમના ઈજેક્શન આપવા, પાછળના ભાગની ચોખ્ખાઈ, સમતોલ આધાર વગેરે.
(૩)	મેલી ન પડવી ચેપી રોગ, ગ્રુટિજન્ય આધાર, કસુવાવડ કે કઠિન કે સામાન્ય પ્રસવ	વિયાજ બાદ ગાય-ભેંસ માં હ થી ૮ કલાક પછી પણ મેલી (ઓર/જર) બહાર લટકતી દેખાય	બાકી રહેલો મેલીનો ભાગ ગર્ભશય થી છૂટો પાડી નિકાલ કરવો, એન્ટિબાયોટિક ની ગોળી ગર્ભશયમાં મૂકવી, ઈજેક્શન, વિટામિન અને કેલિયમ ના ઈજેક્શન
(૪)	સુવાનો રોગ (મિલક ફીવર) વિયાજ બાદ લોહી માં કેલિયમ ની ઉષપ	વિયાજ બાદ શરીર નું તાપમાન ઘટી જવું, પશુ બેલાન અવસ્થામાં, ખોરાક લેવાનું, વાગોળવાનું બંધ, પશુ ડાબીબાજુ માણું નાખીને બેસી જાય છે. પગ અને કાન ઢાંડા થઈ જવા. આફરો, પોદણો/પેશાબ થઈ જવા.	ડોક્ટર કેલિયમ બોરોજુકોનેટના નસમાં (I/V) ઈજેક્શન વિટામિન અને કેલિયમ ના ઈજેક્શન આપે છે. સારો ખોરાક. શરીરને હુંક આપવી. સગર્ભાવસ્થાના છેલ્લા તથકામાં કેલિયમ ઓછું અને કોસ્કરસ વધારે હોય તેવો ખોરાક આપવો. ખીંદ તથા દૂધ ઓછું દોષવું.

(૫)	ક્રિટોસિસ. (એસેટોનેમિયા) સામાન્ય રીતે વિયાણના દસ દિવસથી બે મહિના દરમાન દુપોશણ અને અશક્ત પ શુંાં જોવા મળે છે. ખોરાક, શરીર અને લોહી માં ગુલોળની કમી ને પણ્ણોથી વગવા માટે યકૃત, ચરબીના સંગ્રહમાથી શક્રિય બનાવે છે. તેથી ડીટોન બોડી ઉત્પસ થાય છે.	સબક્લિનિકલ ક્રિટોસિસ માં લોહી અને ડીટોન બોડી વધારે જોવા મળે છે, જ્યારે ક્લિનિકલ ક્રિટોસિસ માં દૂધ ઉત્પાદન ઘટી જાય છે. શાસમાં ડીટોન બોડીની વાસ આવે છે. પશુ દાઢા ખાતું નથી. ખોરાક ઓછો થાય. કઠણ અને ચીકાશ વાળો પોદણો કરે. પશુ ગોળ-ગોળ ફરે, ગમાડા સાથે માણું ભટકાડે છે. વજન અને દૂધ ઉત્પાદન ઘટે.	ડેક્કટર દ્વારા નસ વાટે ગુંડોળનું દ્રાવણ આપવામાં આવે છે. વિયાણ પહેલા અને પછી ખોરાકમાં ક્રોપર, ક્રોબાલ્ટ અને ફોસ્ફોરસ આપવું, પ્રમાણસરનો ખોરાક કરવો
(૬)	પક્ષધાત કઠિન પ્રસવ વખતે ઈજી. પોષણક્ષમ આધુનારનોઅભાવ	પ્રાણી નિસ્સેજ રહે, બેસી રહે, ઊંઘું ના થાય, દૈનિક કિયા માં તકલીફ પડે	ચિનદો મુજબ. પોષણયુક્ત આહાર, ન્યૂરોનીઓન (વિટામિન-બી)ના ઈજીક્ષણન, સ્નાયુ ને માલિશ વગેરે
(૭)	ડાઉનર્સ કાઉંસિન્ડ્રોમ ચરબીવાળું યકૃત, સ્નાયુ અને ચેતાતંત્રને ઈજી. ખનીજ તત્વોની ઉષપ ગભરિશમાં ચેપી રોગ વગેરે આ રોગ સંકર ગાયોમાં વધારે જોવા મળે છે.	વિયાણ બાદ પ્રાણી બેસી રહે છે. પાછલા પગમાં પક્ષધાતની અસર. આપણ જતાં ખોરાક લેવાનું બંધ, શરીરમાં ઝેરી અસર, નિસ્સેજ, બેભાન અને મૂલ્યું.	ચિનદો મુજબ, સમતોલ અને પ્રમાણસરનો ખોરાક. જનીજ તત્વો અને વિટામિનયુક્ત ખોરાક. વિયાણ પછીની યોગ્ય માવજત. નબળાઈ હોય તો નિવારવી. ચેપી રોગ હોય તો નાભૂદ કરવો વગેરે.
(૮)	લોહીવાણ પેશાબનો રોગ (પોસ્ટ-પાર્ટમ હિમેલોબિન્યુરિયા) વધારે દૂધ આપતી ગાયો માં વિયાણ બાદના પ્રથમ મહિને ફોસ્ફરસ ની ઉષપને લીધે થાય	ફોસ્ફરસની ઉષપને લીધે રક્તકષો તૂટી જવાણી પેશાબ લાલ આવે છે. પશુ ખાય નહીં, દૂધ ઉત્પાદન ઘટે. દહયના ધનકારા ઘટે, શાસ ઝડપી અને છીછરો થાય, નબળાઈ દેખાય, પોદણો કંઠણ આવે	ખોરાકમાં કેલિયમ, ઓક્ઝિલેટ અને ફોસ્ફરસ નું પ્રમાણ જાળવું, ઈજીક્ષણ વડે સારવાર. ચિનદો મુજબ ની વધારાની સારવાર
(૯)	બાવલા (આઉનો ક્રોપ) મસ્ટાઇટીસ જવાણું, વિષાણું, ફૂગ, ગંઢકી, આંચળમાં ઈજી,	બાવલા અને આંચળમાં સોજો, લાલાશ, કઠિનતા, દુખાવો, દૂધમાં ફોંદા અથવા છાશ જેવું, તાવ, ખોરાક અને દૂધમાં ઘટાડો, મેસ્ટ્રીપ વડે નિદાન, લેબોરેટરી તપાસ	ડેક્કટર આંચળમાં દવા/ ટ્યુબ ચાડાવે છે. એન્ટિબાયોટિકના ઈજીક્ષણ. સ્વાચ્છ દૂધ ઉત્પાદન ના નિયમો પાળણ. પોવિના-આયોડિન (સાફ્કિટ), જિલ્સરીન, માસ્ટિરીપ, પોટેશિયમ પરમેનેને દ્રાવણ નો યોગ્ય ઉપયોગ

પશુ માદા વંદ્યત્વને લગતા રોગો

(૧૦)	વેતરાહિના વારસાગત કે જન્મજત ખોડ કુપોષણ, વિષમ હવામાન, અંતઃસ્ત્રાવોની અસમતુલ્ય કે ઉષપ	પુષુ ઉભ્રમરની માદામાં વેતરે/ક્રોતુકાળના ચિનદો પ્રદર્શિત થતાં નથી. ગાયો/ભેંસો કે જે વિયાણ બાદવધારે દૂધ ઉત્પાદન આપતી હોય કે ઉનાણા ની વિષમ આબોહવા માં પણ આ પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે.	માદા જન્માંગોણી ડેક્કટરી તપાસ અને સારવાર સમતોલ આહાર, યોગ્ય વાતાવરણ.
(૧૧)	ગીથલા મારવા (રિપાટ ક્રિંગ) ગભરિશપો ચેપી રોગ, અયોગ્ય કૃત્રિમ બીજદાન, પોષણ નો અભાવ, અસ્વચ્છતા.	નિયમિત વેતરે આવતા ગાય/ભેંસ ને વારંવાર (ત્રણથી વારારે), દૂરીની બીજદાન કરાવવા છીતાં પશુ સગર્ભા થતું નથી.	જવાબદાર નકારાત્મક પરિબળો/ કારણો દૂર કરવા. કાળજી પૂર્વકનું બીજદાન. યોગ્ય ખોરાક(સમતોલ આહાર) અને સ્વચ્છતા.

ભાગ્યા ના રોગો:

(૧)	કાંક ડાહેરીયા (સફેદ જાડા) ઈ.કોલી નામના જીવાણુષી, વધારે દૂધ પીવાથી પણ થાય.	સફેદ ખરાબ વાસવાળા જાડા	મોં વાટે એન્ટિબાયોટિક દવા, નસ વાટે ગ્લુકોઝ સલાઈનના ઈંજેક્શન, સ્વચ્છતા, બચ્યાઓ અલગ-અલગ બાંધવા.
(૨)	મેનેશિયમ ટીટેની (ગ્રાસ ટીટેની) દૂધ પીતા નામના બચ્યાઓમાં, મેનેશિયમ ખનીજ તત્વોની ઉષપ	બચ્યામાં મૃજારી આવે અને બેભાન થઈ થાય, મૃત્યુ પણ થાય	નસ વાટે કેલ્લિયમ, ફોસ્ફરસ, મેનેશિયમ તથા વિટામિનના ઈંજેક્શન આપવા
(૩)	કુંઠો પાકવો (નેવલ ઈલ) ચેપી જીવાણુષી થતો રોગ	કુંઠો પાકે, સાંધામાં સોઝો, તાવ આવે, મૃત્યુ પણ થાય	એન્ટિસેપ્ટિક ટ્રેસીંગ, એન્ટિબાયોટિક દવાના ઈંજેક્શન, સ્વચ્છતા, ગર્જનાળા કાપતી વખતે સાવચેતી
(૪)	કાન પાકવા ઈજા, વાગવું, સોઝો, ચેપી રોગ,	કાનમાથી પ્રવાહી કે પરુ આવવું, બહેરાશ, કાન પટપટાવવો, માણ્યુ ઢોકવું, માખીઓ બણખણે, જીવડા પડે	જંતુનાશક દવા નાખીને પશુના કાન સાફ કરવા, મક્કુરોકોમના ટીપાં નાખવા, દક્ષતરી સલાહ મુજબ
(૫)	અંખ આવવી કસ્તર પડવું, જીવાણુનો ચેપી રોગ, વિટામિન એ ની ઉષપ	અંખ લાલ થવી, પાણી નીકળવું, ચિપડા/ પિયા નીકળાના, સોઝો, કુલું પ ઉત્તું, અંધારો આવવો.	બોરિક એસિડના હુંફાળા પાણી થી આખ સાફ કરવી, મક્કુરોકોમના ટીપાં નાખવા, દક્ષતરી સલાહ મુજબ
(૬)	અપયો (કબજિયાત) જદરમાં ખોરાકનો ભરાવો, વધારે પડતું દાણ/ અનાજ કે સૂકો ચારો, વાસી કે હુગાયેલ ચારો,	પેટમાં દુખાવો, ખોરાક પ્રત્યે અરુણિ, બેચેની, જાડા, આંકરો, દૂધમાં ઘટાડો વગેરે	પશુને એકાદ દિવસ ભૂષ્યું રાખવું, સારી ગુણવત્તાવાળો ખોરાક, પ્રવાહી ખોરાક, ખાવાનું દિવેલ, તેલ કે પાણી સાથે રેચ માટે વિલાયતી મીઠું, સંચળ, અજમા, સૂંદ, ટોનિક ચૂંઝ વગેરે
(૭)	મોહું આવવું ખરવા-મોવાસા કે બળિયા જેવો ચેપી રોગ, ધારદાર કે ખરબચી વસ્તુ વાગી જવી	મોમાથી લાગ પડે, મોની અંદર છાલા કે ચાંદા પાડે, જીભ બહાર કાઢે, બેચેની, ખોરાક ના લેવું	પોટેશિયમ પેર્મિનેટના દ્રાવણ /પ ાણીથી મોની સફાઈ કરવી, કુમળો લીલો ચારો કે પ્રવાહી પૌંટિક ખોરાક આપવો જિલ્સરીન, હળદર, ફટકડી, કાથો ચોપડાં
(૮)	શરદી /ઉધરસ /તાવ જીવાણુ, વિપાણુનો ચેપ, હંતુ હવામાન, દંડો ખોરાક	શરીરનું તાપમાન વધે, મોનાક માથી લીટ પડે. થાસ માં તકલીફ, હંદુ ચેપે, અશક્તિ, ખોરાક અને ઉત્પાદનમાં ઘટાડો	પશુચિકિત્સક વડે સારવાર. એન્ટિબાયોટિકના ઈંજેક્શન ચિન્હો મુજબ દેશી ઉપચાર, આરામ
(૯)	નાકમાથી લોહી પડવું માથાના ભારો ઈજા/ વાગવું, કેલ્લિયમ- કે વિટામિન -સી ની ઉષપ, નાકમાં મસા/ ગાંઠ, ગૂમું વગેરે.	નાકમાથી લોહી પડવું છીક આવવી, માણ્યુ હલાવવું, નીચું રાખવું	ગરમીના સમયે ઠંડા પાણી ને માથા ઉપર છંકાવ, બરફ નું પાણી, પીવા માટે પાણી. ચિન્હો અને કારણ મુજબ સારવાર. જરૂર મુજબ ડેક્ટરી સારવાર/ ઓપરેશન
(૧૦)	ન્યુમોનિયા વરસાદ, દંડી, ભેજવાળું વાતાવરણ, દૂધ કે દવા પીવાચારી વખતે દવા કે પ્રવાહી કેફસામાં જવાથી.	નાકમાથી લીટ આવે, ઉધરસ, તાવ, થાસ લેવામાં તકલીફ, બેચેની, ગુંગળામણા, ખોરાક ના લેવું, નભાઈ નાના મોટા દરેક પણ માં થાય	રોગ મુજબ એન્ટિબાયોટિક ના ઈંજેક્શન, દંડીથી રક્ષણ પૂરતા હવા ઉત્પાદ. સૂંદ, ગોળ, હળદર, જેઠી મધ્ય નું મિશ્રણ ચટાડવું

(૧૧)	લોહીવાળા જાડા/ મરડો કેટલાક જવાણું, વિષાણું કે પરોપજીવીથી થાય. ખરાબ ખોરાક અને હવામાન	સફેદ, લોહી વાળા કે લીલાશ પડતાં, દુર્ઘયવાળા જાડા. શરીરમાં પાણી નો ઘટાડો, વજનમાં ઘટાડો, પેટ માં દુખાવો થાય, ચામડી કોરી અને નિસ્તેજ દેખાય, અશક્તિ, મૃત્યુ	ચારકોલ, પાણી, કાથો, સાકર, મીઠું, ખાવાનો સોગ જરૂર મુજબ મિક્સ કરીને પીવરાવવું.
(૧૨)	ખરજું કૂગ અથવા ભાવ પરોપજીવી. અસ્વચ્છતા પોષક તત્વોની ઉષાપ	લાલ રંગના ચકામાં. પછી કોરા પડી જાય, ખંજવાળ આવે, વાળ ખરી પડે, ફોલ્લો દેખાય. લોહી નીકળે, ચાંદા પડે, જીવાત પડે, જખમ થાય	પોટેશિયમ પરમેંગનેટના દ્રાવકણ થી સફાઈ કરવી. જીક ઓક્સાઇડ અને બોરિક પાવડર નો મલમ, જીક ઓક્સાઇડ નો મલમ, બેંજીએક એસિડ નો મલમ, ગંધક નો મલમ, દિવેલ, આયોડિન વગેરે જરૂર મુજબ લગાવવું

આકસ્મિક રોગો:

(૧)	હડકાયું ફૂતનું કરડાયું રેખીસ લાયસા નામના વિષાણું થી. પશુ માં ફૂતનું કરડવાથી	બે પ્રકારના ચિંઠાઓ. પ્રાણી બેભાન રહે અથવા વધારે ઉશ્કેરાત્વાણું વર્તન બાતાવે. મો માથી લાળ પડે, રોગ લાગુ પડ્યા પછી મૃત્યુનું નિશ્ચિત થાય.	આ રોગની કોઈ સારવાર નથી. થાય તે પહેલા રસીકરણ એજ ઉપાય. હડકાયું ફૂતનું કરડાય બાદ ૦,૩,૭,૧૪,૩૦ અને ૬૦ માં દિવસે એમ છ ઈજેક્શન આપવા પડે.
(૨)	સાપ કરડવો (સર્પ અથવા વાંછી દંશ) સાપ ના પ્રકાર, જેરી કે બિન જેરી મુજબ	સાપ ના જેર મુજબ લોહી ના રક્તકણો નો નાશ, પશુ ને કમળો થયો હોય તેવું પીણું પડી જાય અથવા ચેતાતંત્રને હાનિ થાય, બેભાન અવસ્થા અને મૃત્યું.	સાપ અથવા વાંછી ના દંશ વાળા ભાગ થી આગળનો ભાગ ટાઈટ બાંધી દેવો. એન્ટિ સ્નેક વિનમ સિરમના ઈજેક્શન. નસ માં જુલોસ (ડિક્ટોઝ) ના ઈજેક્શન વગેરે ચિંઠો મુજબ સારવાર
(૩)	આગ લાગવી-દાઝવું આગ, ઈલેક્ટ્રિક શોક, વીજળી પડવી એસિડ વગેરેથી	દાઝી ગયેલ ભાગ લાલ કે કાળો થઈ જાય, સોઝો, ફોલ્લો પડે, દુખાવો અને બણતરા થાય	ચુનાનું નીતર્યું પાણી, તેલ સરખા ભાગે. એલોવેરા (કુવારપાંહ) ની પેસ્ટ, પિકરિક એસિડ નું દ્રાવક, બરસાલ, મલમ વગેરે. ફોલ્લા ફૂટે તો ચેપ ના લાગે તેનું ધ્યાન રાખવું.
(૪)	લૂ લાગવી ઉનાળાનું ઊંચું તાપમાન બપોરના સમયે ખુલ્લા માં ચરવા જરૂં	હાંફિવું, મુંજવણ થવી, શરીરનું તાપમાન વધું, શરીરમાં પાણી ની ઘટ. આંખો લાલ થાય, મો માથી લાળ પડે, દૂધમાં ઘટાડો, તરાવાઈ જરૂં (એબોર્શન).	છાંયે બાંધું, શરીર પર પાણીનો છંટકાવ, કરવો, પીવા માટે ઢંગ પાણી આપવું, પ્રવાહી, (સલાઈન) ના નસ વાટે ઈજેક્શન આપવામાં આવે.
(૫)	પોઈજનિંગ (ઝેરી દવા/જંતુનાશક/ રાસાયનિક/ ખાતર/કૂગ/ વનસ્પતિજન્ય ઝેરી અસર/ વિષમયતા)	કોઈપણ ઝેરી ખોરાક-પાણીને લીધે ઝેરી અસરમાં આંખ લાવાશ પડતી જોવા મળે. શરીર ભૂરું થઈ જાય, શરીરનું તાપમાન ઘટી જાય. મોમાથી લાળ કે ફીંણ આવે, બેભાન અવસ્થા, મૃત્યું.	મો વાટે, ઊલ્લી કે જાડા વાટે (અનિમા) ઝેરી પદાર્થનો નિકાલ, ચિંઠો પ્રમાણે ઓક્ટરી સારવાર, જુલોકોર્કોર્કીઓક્ટરના ઈજેક્શન આપવા માં આવે. ચોખ્યુ પાણી પીવરાવવું.

શલ્યકિયાને લગતા રોગો:

(૧)	સારકું ગાંઠ (અંબિલિકાલ હર્નિયા (કૂટા પાસે), હન્ગવાયનલ હર્નિયા-વૃષણકોથળી પાસે)	શરીરનો/આંતરડાળો ભાગ પોલાણ માથી બહાર આવે છે. કૂટા પાસે કે વૃષણ કોથળી પાસે	પશુચિંહિત્સક વડે નિદાન, અને સારવાર (ઓપરેશન).
(૨)	જખમ (વુંડ)	ચામડી છોલાઈ જાય, ચીરા પડી જાય, લોહી નીકળે, પરુ નીકળે, જવડા પડે	પોટેશિયમ પરર્મેનેટના ગ્રાવાણી થાસાફ કરવો, ટીંચર આયોડિન, મલમ, એકિફ્વેવિનથી સાફ કરીને રૂ મુકીને પાટે બાંધવો
(૩)	કરમોડી (શિગડાનું કેન્સર)	ખાસ કરીને કંકરેજ બળદમાં જોવા મળે છે.	શરૂઆતના તબક્કામાં જ ડેક્ટર મારફત શિગડાનું ઓપરેશન કરાવીને પશુને બચાવી શકાય મૃત્યુ થાય
(૪)	તંશુદ્ધ, પગમાં આવેલ ઢાંકણીના સાંઘામાં અસ્થિબંધન મૂળભૂત સ્થિતિમાંથી ખસી જવાને કારણે	પશુ લંગડાય છે, આંચકાયુક્ત ચાલ, પાછલો પગ બેચાયેલ રહે છે	ડેક્ટર પાસે લીગામેટ (અસ્થિબંધન) કપાવવાનું નાનાં ઓપરેશન કરાવવું પડે
(૫)	મધ્યકોડ હાડકાં કે સ્નાયુ ઉપર મારવું, ભટકવું, ખાડા માં પડી જગું	અસરકારક ભાગ ફૂલી જવો, સોજો, લાલાશ, દુખાવો, લંગડાનું, કાર્યશક્તિમાં ઘટાડો	ગરમ પાણીમાં મીહું નાખીને શેક કરવો, કાળો મલમ લગાવવો, મસાજ કરવો, આરામ આપવો
(૬)	કેંકચર (હાડકું બાંગી જગું) અક્સમાત	ભાંગી ગયેલ હાડકાંની આજુબાજુ સોજો આવે, દુખાવો થાય, કટ-કટ અવાજ આવે, પશુ હલન-ચલન કરી શકે નહીં. એક્સ-રે ફોટોગ્રાફી વડે	પ્રાથમિક ઉપચારમાં હાડકાને આધાર આપી કઠણ પાટો બાંધવો, ડેક્ટર પાસે પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસનો પાટો બંધાવવો, દોડ મહિનો આરામ આપવો. ત્યારબાદ માલીસ અને કસરત
(૭)	કંધ આવવી, બે અસમાન ઊંચાઈ ધરાવતા બળદોને પલોટી વખતે ધૂસરી ઘસાવાથી	કંધ ફૂલી જવી, પીડાકારક સોજો, લાંબા સમયે કઠણ ગાંઠ પણ થઈ જાય છે, કેટલીક વખત ચાંદા પડે અને પાકે અને પ્રવાહી બહાર આવે.	બળદને આરામ આપવો. સોજા ઉપર બરફ ધસવો, કઠણ ભાગ હોય તો ગરમ પાણીમાં મીહું નાખી શેક કરવો, આયોડિન મલમ અથવા લીનીમેટ લગાવવો
(૮)	પથરી, નર વાછિરડામાં વધારે જોવા મળે છે. વિટામિન એ નો અભાવ, ક્ષારવાળા ખોરાક-પાકી	પેશાબમાં તકલીફ અથવા બિલકુલ બંધ થઈ જવો, બેચેની, પશુ પગ પણ કે પૃથું હોયનું કરે, ખાંચા-પ્રેવાની વાગોળવાની કિયા બંધ થઈ જાય, મૂત્રાશય ફાટી જાય તો જેરી અસરથી પશુ મૃત્યુ પણ પામે	ડેક્ટર પાસે ઓપરેશન કરાવવું પ તે. ગોખરુંનો/ કણથીનો ઉકાળો આપી શકાય, લીલો ચારો તથા કઠોળ વર્ગનો ચારો ઓછો આપવો.
(૯)	રૂમેનોટોમી- ખોરાક સાથે લોખંડની અણીદાર વસ્તુ રૂમેનમાંથી રેટીક્યુલમનમાં ધૂસી જામ, લ્યાં વાગે, સોજો આવે અને ઉદ્રપટલ કે છદ્યમાં વાગે તો મૃત્યુ થાય	સમયાંતરે ખાવા-પ્રેવાનું ઓછું થાય અથવા બંધ થાય, દૂધ ઉત્પાદન ઘટે, છાતીમાં દુખાવો થાય, પશુ જભ બહાર કાઢે, ઢાળ ચદતી વખતે કે કંધ પાસે દભાવવાથી દુખાવો થાય	રૂમેનોટોમીનું ઓપરેશન કરાવવું પડે, જારમાં રહેલ ખારદાર વસ્તુઓ મેનેટ વડે બહાર કાઢીને રૂમેનને ટાંકા લઈને બંધ કરવામાં આવે, ઓપરેશન બાદની સારવાર અને આરામ

(૧૦)	સીજેરીયન (શસ્ત્રકિયાથી પ્રસવ) બચ્યું આહુ આવે કે ગભર્શાયની આંટી ચડી ગઈ હોય કે જન્મ માર્ગ સાંકડો હોય	સગભૂવસ્થા પૂરી થવા છતાં બચ્યાનો જન્મ થાય નહીં, પશુ ચૂંકાય. બેચેની, વારંવાર ઉઠ-બેસ કરવી, ખોરાક ન લેવો	પશુ ડેક્ટર મારકે સીજેરીયન ઓપરેશન કરાવવું. ઓપરેશન પણીની કાળજી
(૧૧)	ગેંગરીન (પૂંછિમાં ઉદરી) ચેપી રોગ, ફૂગજન્ય રોગ	પૂંછિમાના વાળ બરી જવા, પૂંછિ જવાતી જાય, ખેંજવાળ આવે	પોટેશિયમ પર્મેનેટના દ્વારાથી સફાઈ, ગરમ પાણીનો શેંક, ટિવેલની માલીસ, જીક ઓક્સાઈઝનો મલમ, શસ્ત્રકિયા
(૧૨)	કૂકડ ટેંડન (જન્મ સમયે પગ વાંકા હોવો)	નવજાત બચ્યાના આગલા પગ વળેલા રહે છે.	ડેક્ટર વડે ટેંડની શસ્ત્રકિયા કરાવવાથી પગ સીધા થઈ જાય છે
(૧૩)	એટ્રેસિયા એનોર્ઝ મળ માર્જ જન્મ સમયે બંધ હોવો	જન્મ બાદ કરાદુ પીધા બાદ પણ માળ ત્યાગ ના થવો. બેચેની, દૂધ ના પીવું	ડેક્ટર પાસે સામાન્ય ઓપરેશન કરાવવું પડે

અન્ય રોગો:

(૧)	આફરો (ટિંપની/ બ્લોટ) મોટા જફર (રૂમેન) માં ગેસ નો ભરાવો થાય	ડાખું પડખું હોલ જેવું ફૂલી જાય. બેચેની અંજ્યો, થાસ લેવા માં તકલીફ પડે. પશુ ઉઠબેસ કરે.	ખાવાનું તેલ, ૫૦૦મિ.લિ, ૩૦ મિ.લિ. ટર્પોટિન ઓર્ટલ , હિંગ, અજમા, સંચા, સવા વગેરે નાખીને પીવરાવવું
(૨)	વેગસ ઈંડાયલેશન (અપચો) હંડો ખોરાક ખરાબ કવોલિટી નું વધારે પડતું દાઢા કે અનાજ. એકાએક ખોરાક માં વધારો કે યુરિયાયુક્ત ખોરાક	રૂમેન અને પાચનતંત્રનો લાંબા સમયનો અપચો. ભૂખ ના લાગવી, અપચો, વજનમાં ઘટાડો પોદળામાં ઘટાડો, શરીરમાં પાણી ની ઘટ, હદયના ધબકારા ઓછા થવા	એન્ટિબાયોટિક ની સારવાર, વાળોળવાનું ચાલુ કરાવવું, કંતલખાને થી મેળવેલ “રૂમેન કાટેન્ટ” ખવરાવવું. ગેસ માથી રાહત અપાવવી
(૩)	જફર ભંશ (એબોમેઝલ ડિસ્પેસમેન્ટ) વિયાજુ બાદ વધારે માત્રા માં દાઢા કે અનાજ ખવરાવવું	ખોરાકમાં ઘટાડો, નિસ્તેજ પશુ, ખોરાક માં રથિ ના લેવી, દૂધ માં ઘટાડો, ગેસનો ભરાવો, વાળોળવાનું બંધ. ગડા અથવા ચીકણો મળ.	પશુને ગબડાવીને જફર ભૂણ સ્થિતિમાં લાવવું. ડેક્ટર દ્વારા સર્જિકલ ઓપરેશન
(૪)	કમળો જવાણુ, વિષાણુ કે પરોપણી (પદ્ધતિ કુ મિ) થી દૂધિત પાણીથી થાય	ભૂખ ના લાગવી, અશક્તિ, શરીર પીવું પડી જાંદું, વજન તથા દૂધ ઉત્પાઠનમાં ઘટાડો	ચેપી રોગ મુજબ મૂળભૂત સારવાર, વિટામિન ના ઈંજેક્શન, ટેક્સ્ટ્રેઝ (ગલુકોસ) ના ઈંજેક્શન, આરામ
(૫)	લાલ પેશાબ ખાસ કરીને સંકર ગાયોમાં પરોપણીથી. ફોસ્ફરસની ઉણપથી થાય.	પશુને ઊંચો તાવ આવે, લાલ અથવા કોઇં રંગનો પેશાબ થાય.	રોગના કારણ અને ચિન્હો અનુસાર, ડેક્ટરી સારવાર.

ગાય અને ભેંસના લોહી અને મૂત્રના બંધારણ વિષેની કેટલીક સામાન્ય માહિતી પશુપાલકીને જાણવી રસપદ રહેશે જે નીચે દર્શાવેલ છે. સામાન્ય રીતે આ આંકડાઓ ઉપર દાઢા પરિબળો ભાગ ભજવતા હોય છે (દા.ત. પશુ ની ઓલાદ/નસ્લ, જાતિ (નર/માદા), હવામાન તથા ભૌગોલિક પરિસ્થિતી, ખોરાક, પશુની ઉમર, તન્દુરસ્તી અને વ્યક્તિગત તાસીર, વગેરે); તથા ગાય અને ભેંસ ના આંકડાઓમાં પણ થોડો તફાવત હોય છે, આથી નીચે દર્શાવેલ માહિતી આશરે-સામાન્ય જ્ઞાન માટે આપેલ છે. ચોક્કસ માહિતી જે તે ન નમૂનાનું લેબોરેટરીમાં પરીક્ષણ કર્યા બાદ, તેના નિષ્ણાંત પશુચિકિત્સક દ્વારા જ કહી શકાય.

અ. નં	ગાય-લેંસ માટે	પ્રમાણ
૧	શરીરનું સામાન્ય તાપમાન	૩૮.૫ સે. અથવા ૧૦૧.૫ ફે.
૨	શ્વાષોશ્વાસનો દર	૧૦-૩૦ પ્રતિ મિનિટ
૩	હંદ્યના ધબકારા	૪૦-૮૦ પ્રતિ મિનિટ
૪	લોહીનું દબાણ	૮૫-૧૬૦ મિ.મી. એચ.જી
૫	લોહીમાં હિમોગ્લોબિનનું પ્રમાણ	૧૧.૮-૧૨.૩ ગ્રા./૧૦૦મિ.લિ.
૬	લોહીમાં રલુકોઝ નું પ્રમાણ	૫૦ (૪૦-૮૦) ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૭	લોહીમાં રક્તકાણની સંખ્યા	૬.૩ x ૧૦ ^૬ કણ/માઈકોલિટર
૮	લોહીમાં શૈતકણની સંખ્યા	૫૮૦૦-૧૨,૬૦૦ કણ/માઈકોલિટર
૯	લોહીમાં ગ્રાક કણોની સંખ્યા	૩ થી ૫ લાખ/માઈકોલિટર
૧૦	લોહીમાં કેલ્લિયમનું પ્રમાણ	૧૧-૧૨ મિ.ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૧૧	લોહીમાં ફોસ્ફરસનું પ્રમાણ	૪-૭ મિ.ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૧૨	લોહીમાં મેળનેશિયનું પ્રમાણ	૧.૮-૨.૪ મિ.ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૧૩	લોહીમાં પ્રોટીનનું પ્રમાણ	૭.૫ ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૧૪	લોહીમાં કોલેસ્ટ્રોલનું પ્રમાણ	૧૩૫-૨૦૦ મિ.ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૧૫	લોહીમાં બ્લડ યૂરીયા નાઇટ્રોજનનું પ્રમાણ	૨૨-૨૫ મિ.ગ્રા./૧૦૦ મિ.લિ.
૧૬	લોહીનો પી. એચ.	૭.૪૦ (આલ્કલાઇન)
૧૭	રૂમેનની પી.એચ.	૬.૨ - ૭.૦ (એસિડિક)
૧૮	મૂત્રનો પી. એચ.	૫.૮ થી ૬.૦ (એસિડિક)